

UDC 94(477):[7.025.4:531.853]»19/...»

DOI 10.2518/2307-7778.19.01.10

Ігор САЛАМАХА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, політології та права Національного лісотехнічного університету України, вул. Генерала Чупринки, 103, м. Львів, 79057 (ig.sal@ukr.net)

Ihor SALAMAKHA

PhD (History), Docent of the Department of History of Ukraine, political science and law Ukrainian National Forestry University, 103 Gen. Chuprynka St., Lviv, Ukraine, postal code 79057 (ig.sal@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4191-5800>

УЧАСТЬ «ГРОНА КОНСЕРВАТОРІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ» У ПРОВЕДЕННІ РЕСТАВРАЦІЙНИХ РОБІТ У ЛЬВОВІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. *Мета дослідження:* проаналізувати діяльність галицьких консерваторів, об'єднаних у «Гроно консерваторів Східної Галичини» під час проведення на початку ХХ ст. у Львові реставрації пам'яток старовинної архітектури, визначити основні напрямки їх роботи, з'ясувати які саме пам'ятки були відреставровані у вказаний період за участі консерваторів. **Методологія дослідження** базується на принципах системності, історизму, авторської об'єктивності, науковості, а також на основі загальнонаукових (синтез, аналіз, пояснення, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-порівняльний, історико-системний) методів. При класифікації історичних пам'яток Львова автор якомога повніше використав історико-типологічний метод. **Наукова новизна дослідження** полягає у тому, що вперше в українській історіографії, на основі аналізу невідомих раніше архівних матеріалів, докладно проаналізовано участь «Грона консерваторів Східної Галичини» у проведенні відновлювальних робіт у Львові на початку ХХ ст. З'ясовано, що галицькі консерватори брали активну участь у відновленні найвідоміших пам'яток церковної архітектури Львова: вірменського кафедрального костелу, каплиці Кампіанів, костелу Бернардинів, Домініканського костелу, львівського кафедрального собору, церкви Параскевії П'ятниці тощо. Особливо вагому роль при цьому відіграли львівські консерватори Ян Болоз-Антоневич та Зігмунт Хендель. **Висновки.** Роль консерваторів у проведенні відновлювальних робіт у Львові була настільки вагомою, що жодна реставрація історичної пам'ятки не могла розпочатись без їх на те згоди. Консерватори погоджували плани реставраційних робіт, контролювали використання коштів, виділених на реставрацію крайовим або віденським урядами, а також стежили за перебігом реставраційних робіт.

Ключові слова: консерватор, реставрація, Львів, історичні пам'ятки, костел.

PARTICIPATION OF THE «THE CORE GROUP PRESERVATIONISTS OF EASTERN GALICIA» IN CONDUCTING RESTORATION WORKS IN LVIV AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Summary. *The purpose of the research:* to analyze the activities of the Galician preservationists, united in the «The Core Group Preservationists of Eastern Galicia» during the conduct of the early twentieth century. in Lviv restoration of monuments of ancient architecture, to determine the main directions of their work, to find out exactly which monuments were restored during this period with the participation of conservatives. **The research methodology** is based on the principles of systematicity, historicism, author's objectivity, scientific, as well as on the basis of general scientific (synthesis, analysis, explanation, generalization) and special-historical (historical-comparative, historical-system) methods. When classifying historical monuments of Lviv, the author used as much as possible the historical-typological method. **The scientific novelty** of the research is that for the first time in Ukrainian historiography, on the basis of the analysis of previously unknown archival materials, the participation of the «The Core Group Preservationists of Eastern Galicia» in the restoration works in Lviv at the beginning of the 20th century was analyzed in detail. It was discovered that the Galician preservationists took an active part in the restoration of the most famous monuments of the Lviv architecture: the Armenian Cathedral, the Chapel of the Campians, the Bernardine Church, the Dominican Church, the Lviv Cathedral, the Church of Paraskevias Friday,

and others. Lviv preservationists Jan Boloz-Antonevich and Sigmund Handel played a particularly important role in this. **Conclusions.** The role of preservationists in carrying out restoration works in Lviv was so significant that no restoration of the historical monument could begin without their consent. Preservationists agreed plans for restoration work, controlled the use of funds allocated for restoration by regional or Viennese governments, and also monitored the course of restoration work.

Key words: preservationists, restoration, Lviv, historical monuments, church.

Від початку XIX ст. більшість держав Західної Європи починають усвідомлювати необхідність збереження пам'яток своєї історії. Уряди європейських країн починають цікавитись долею історичних пам'яток і один за одним створюють відповідні інституції, на які покладають обов'язки дбати про збереження культурної спадщини. До складу таких інституцій входять як державні чиновники, так і фахівці з історії мистецтва та архітектури, викладачі університетів тощо. В Австрійській імперії така організація, створена у Відні в 1853 р., отримала назву «Центральна комісія для вивчення і збереження історичних будівель». До її повноважень належали нагляд, інвентаризація та збереження від руйнувань історичних пам'яток на всій території держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У дослідженні ставиться за завдання окреслити роль галицьких консерваторів під час організації та проведення відновлювальних робіт у Львові на початку XX ст. Попри те що історії львівських пам'яток присвячено величезна кількість монографій та наукових статей, проблема участі галицьких пам'яткоохоронців у проведенні реставраційних робіт у Львові досі залишається не вивченою сучасною українською історіографією. Польська історіографія, попри свою об'ємність, лише торкнулася проблеми збереження історичної спадщини Львова XIX – початку XX ст. та діяльності на цих теренах пам'яткоохоронних органів. Деякі аспекти досліджуваної проблематики знайшли висвітлення у працях польських істориків А. Абрамовича, Й. Боровського, Я. Войцеховського, Й. Лепярчика, А. Надольського, С. Носека, Я. Прушинського. Окремі аспекти досліджуваної теми аналізуються у публікаціях львівських істориків кінця XX – початку XXI ст. Серед найновіших досліджень варто відзначити праці львівських істориків М. Бандрівського, Н. Булик, О. Киричук, В. Ляски, та В. Сприси.

Мета статті – проаналізувати діяльність галицьких консерваторів, об'єднаних у «Гроно консерваторів Східної Галичини» під час проведення на початку XX ст. у Львові реставрацій пам'яток старовинної архітектури, визначити основні напрямки їх роботи, з'ясувати які саме пам'ятки були відреставровані у вказаний період за участі консерваторів.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XIX ст. усі повноваження щодо нагляду, інвентаризації та збереження від руйнувань історичних пам'яток в Австрійській (а пізніше в Австро-угорській) імперії були зосереджені у руках спеціально створеної у Відні в 1853 р. Центральної комісії. У кожному краї імперії справою збереження історичної спадщини займались спеціальні урядовці-консерватори, безпосередньо підпорядковані віденській Центральній комісії. Чисельність таких урядовців у різних регіонах була неоднаковою. Так, у Східній Галичині, наприкінці XIX ст. їх чисельність становила 12 осіб, а вся територія краю була поділена на консерваторські округи. У 1889 р. консерватори східної частини галицького краю об'єднались у організацію під назвою «Коло консерваторів Східної Галичини», завданням якої було налагодити більш тіснішу співпрацю між окремими консерваторами та координувати їх роботу. У 1905 р. «Коло консерваторів» перейменовано за аналогією з краківською організацією пам'яткоохоронців у «Гроно консерваторів Східної Галичини». Безпосередньо архітектурними пам'ятками Львова опікувався консерватор Львівського округу. На початку XX ст. цю посаду займав Ян Болоз-Антоневич, у 1904–1905 рр. – Зігмунт Хендель, а пізніше – Владислав Абрахам. Однак, дуже часто, за реставраційними роботами, які проводились у Львові, наглядали також і інші пам'яткоохоронці, що входили до «Грона консерваторів».

У дослідженні ставиться за завдання окреслити роль галицьких консерваторів під час організації та проведення відновлювальних робіт у Львові на початку ХХ ст. Попри те що історії львівських пам'яток присвячено величезна кількість монографій та наукових статей, проблема участі галицьких пам'яткоохоронців у проведенні реставраційних робіт у Львові досі залишається не вивченою сучасною українською історіографією. Їй не присвячено жодної вагомої наукової праці.

На початку ХХ ст. з ініціатива «Грона консерваторів Східної Галичини» у Львові проведено кілька масштабних реставрацій відомих пам'яток архітектури. Чи не найвідомішою з них було відновлення вірменського кафедрального собору. 16 червня 1905 р. відбулось перше засідання комітету який zorganizував цю реставрацію, під головуванням вірменського архієпископа Й. Теодоровича. Як один з консультантів на засіданні був присутнім львівський консерватор З. Хендель. Комітет визначив основні напрями відновлювальних робіт у церкві, розглянув фінансову сторону реставрації (Sprawozdania, 1905, pp. 10–11). Роботи, що розпочались вже наступного року, щедро фінансувались крайовою владою. На відновлення вірменського кафедрального собору крайовий сейм у 1905 р. виділив 20 тисяч крон, а у 1910 р. – ще 100 тисяч (Budżet, 1910, p. 46). Контролювати витрату цих коштів повинне було «Гроно консерваторів Східної Галичини». При цьому варто відзначити, що окрім галицьких пам'яткоохоронців за ходом реставраційних робіт пильно стежила і віденська Центральна комісія, представники якої часто консультували реставраторів і навіть, інколи, втручались у хід реставраційних робіт (LNSL, DM, f. 269, d. 1, s. UK-7, p. 77–78, 183; Sprawozdania, 1908, pp. 5–7). Окремі моменти реставрації, часто скандального характеру, висвітлювались на шпальтах тогочасних львівських газет, зокрема «Слова Польського» (LNSL, DM, f. 269, d. 1, s. UK-7, pp. 176–177; Sprawozdania, 1910, p. 15–16). Без перебільшення можна сказати, що відновлювальні роботи у вірменській кафедральній церкві були знаковою подією тих часів.

У квітні 1905 р., за активної участі «Грона консерваторів Східної Галичини», розпочалась реставрація каплиці кампіанів (тривала до 1907 р.), а восени цього ж року відновлено старовинний вівтар у костелі Єзуїтів (Sprawozdania, 1905, pp. 12–13).

У 1905–1906 рр. проведені відновлювальні роботи всередині костелу Бернардинів, зокрема відреставровані старовинні фрески що знаходились у цьому храмі» (LNSL, DM, f. 269, d. 1, s. UK-5, pp. 57–58; Sprawozdania, 1907, p. 7). Реставрацію фресок під наглядом консерваторів Л. Фінкеля, О. Чоловського та М. Таловського провів відомий художник Юзеф Щидловський (LNSL, DM, f. 269, d. 1, s. UK-5, p. 61, 87; Sprawozdania, 1906, p. 11–12).

У 1908 р. розпочалась реставраційні роботи у Домініканському костелі у Львові (LNSL, DM, f. 269, d. 1, s. UK-7, p. 9, 36, 86; Sprawozdania, 1908, p. 5). Ці роботи проводились під пильним наглядом консерваторів Т. Таловського і О. Чоловського і тривали до початку першої світової війни (Sprawozdania, 1909, p. 12; Sprawozdania, 1910, p. 12–13).

У цьому ж році зі згоди «Грона консерваторів Східної Галичини» почали реставрувати і львівський кафедральний собор. Не зайвим буде згадати, що відновлення цієї пам'ятки архітектури проходило повністю згідно рекомендацій пам'яткоохоронців, адже керував реставраційними роботами там особисто Т. Обмінський, консерватор Центральної комісії та член львівського «Грона». Однак реставрація собору тривала досить довго і остаточно була завершена лише в 1930 р. (LNSL, DM, f. 269, d. 1, s. UK-7, p. 79, 82; Obmiński, 1932, p. 302)

У 1908 р. відреставровано старовинну львівську церкву Параскевії П'ятниці (LNSL, DM, f. 269, d. 1, s. UK-7, p. 23). Одночасно з цим консерватори дуже прихильно поставились до планів митрополита А. Шептицького провести реставрацію у церкві св. Юра [Sprawozdania, 1906, pp. 10–11]. Однак з певних причин реставраційні роботи там розпочались лише з 1910 р. (Sprawozdania, 1910, pp. 14–15)

У той же час «Грона консерваторів Східної Галичини», за безпосередньої підтримки віденської Центральної Комісії, рішуче спротивилось реставрації волоської церкви, яку запланував провести у 1906 р. ставропігійський інститут. Пам'яткоохоронці мотивували своє рішення тим, що майбутня реставрація, у тому вигляді у якому її хоче провести інститут, повністю спотворить одну з найцінніших пам'яток львівської архітектури. Вони попросили переробити плани реставрації згідно їх вказівок, зазначивши при цьому, що лише за таких умов можна отримати дозвіл на реставрацію (Sprawozdania, 1907, pp. 9–10).

У 1908 р. східногалицькі консерватори, за безпосередньої підтримки віденської Центральної комісії, і, зокрема, її представника професора Н. Дейнінігера, запобігли зруйнуванню будівлі Онуфрійського монастиря у Львові, який належав ордену василіан. Монастир і дзвіницю, яка знаходилась поруч, планували розібрати у зв'язку з будівництвом залізниці в районі Жовківської вулиці» (LNSL, DM, f. 269, d. 1, с. UK-7, р. 43, 63). Аргументуючи свій протест, консерватори зазначали, що хоча будівля монастиря і дзвіниця не мають мистецької цінності, однак це важлива історична пам'ятка з якою пов'язано чимало відомих подій в історії Львова та Галичини (LNSL, DM, f. 269, d. 1, с. UK-7, р. 38, 43; Sprawozdania, 1908, pp. 6–9).

Напередодні першої світової війни консерватори рішуче спротивились намірам розібрати старовинні костели св. Анни та св. Бригіти в районі сучасної вулиці Личаківської (LNSL, DM, f. 269, d. 1, с. UK-7, р. 206). У листі до магістрату консерватори відзначали, що вважають костел Анни важливою пам'яткою львівської архітектури, яку не можна знищувати (LNSL, DM, f. 269, d. 1, с. UK-7, р. 267). У конфлікт втрутилась віденська Центральна комісія, яка підтримала пам'яткоохоронців і виступила проти розбирання пам'ятки (LNSL, DM, f. 269, d. 1, с. UK-7, р. 267). Таку ж саму позицію віденські урядовці зайняли стосовно костелу св. Бригіди (LNSL, DM, f. 269, d. 1, с. UK-7, р. 273). Як наслідок міська влада заборонила розбирання обох костелів, ухваливши рішення залишити їх у незмінному вигляді.

3 липня 1900 р. розпочались роботи над відновленням сталл (різьблених лав та крісел для вищого духовенства) у Бернардинському костелі у Львові (LNSL, DM, f. 269, d. 1, с. UK-5, р. 32). Левову частку витрат на реставрацію взяв на себе львівський магістрат, зобов'язавшись виплатити з міського бюджету впродовж трьох років 6 000 крон. Решту грошей мав знайти орден бернардинів.

Роботи над відновленням сталл тривали більш як чотири роки під наглядом архітектора Я. Тарчаловіча та львівського консерватора Я. Болоз-Антоневича. Безпосередньо реставрацією пам'яток займався різьбяр К. Пелчарський. І Я. Болоз-Антоневич, і «Коло консерваторів» були дуже вдоволені тим як він провадить відновлювальні роботи.

Однак весною 1904 р., коли реставрація вже підходила до кінця, виник несподіваний конфлікт. Керівництво (або конвент) костелу Бернардинів без відома консерватора Я. Болоз-Антоневича доручило завершити реставрацію пам'яток різьб'яру Антонію Рарогевічевічу, який відразу ж перевіз сталли у свою майстерню в Пшеворську. Обурений цими діями Я. Болоз-Антоневич поскаржився «Грону консерваторів Східної Галичини» і навіть написав скаргу до Центральної комісії у Відні. Але голова конвенту костелу Бернардинів Інокентій Комінек особисто запевнив пам'яткоохоронців у тому, що з А. Рарогевічевічем була укладена відповідна угода про те, що він проведе усі реставраційні роботи згідно рекомендацій консерваторів (Sprawozdania, 1904, р. 6). «Грона консерваторів Східної Галичини» змушене було з цим змиритись. До осені 1905 р. А. Рарогевічевіч, незважаючи на побоювання консерваторів, належним чином відреставрував усі доручені йому сталли, і вони знову були встановлені у Бернардинському костелі (Sprawozdania, 1905, р. 11).

На початку ХХ ст. консерватори зайнялись проблемою збереження старовинних кам'яниць в центрі міста Львова. Так, ще у 1899 р. консерватор Я. Болоз-Антоневич

звернувся до львівського магістрату з вимогою щоб його, як урядовця який відповідає за збереження історичних пам'яток у Львові, повідомляли про всі заплановані перебудови старовинних будівель у місті. У 1900 р. магістрат повідомив консерватора що погоджується з його проханням, однак впродовж наступних трьох років Я. Болоз-Антоневич не отримав від міської влади жодного повідомлення. Його не повідомляли навіть про заплановані реконструкції громадських будівель. Не допомогло навіть особисте звернення консерватора до президента міста Львова Г. Малаховського (Sprawozdania, 1903, pp. 2). Ситуація змінилася лише після скандалу з розбиранням однієї з кам'яниць, що належала інституту Ставропігії. Не повідомивши міську владу і консерватора про свої дії, Ставропігійський інститут почав самовільно руйнувати старовинну будівлю XVI ст., яка знаходилась на вулиці Бляхарській. І, незважаючи на регулярні звернення Я. Болоз-Антоневича до львівського магістрату з вимогою вжити необхідних заходів, ця пам'ятка архітектури все таки була зруйнована. На її місці Ставропігійський інститут збудував у 1903–1904 рр. новий будинок де розміtilись друкарня та бурса ремісничої школи (Melnyk, 2002. p. 157). Однак протести консерватора і його постійні скарги до Центральної комісії у Відні з цього приводу призвели до того, що львівський магістрат, починаючи від 1 вересня 1903 р., почав регулярно пересилати Я. Болоз-Антоневичу усі прохання власників кам'яниць про дозвіл на перебудову їх старовинних будівель (Sprawozdania, 1903, p. 2). Відтоді жодна суттєва зміна в архітектурі старовинних будинків у Львові не могла відбутись без дозволу на це «львівського» пам'ятокхоронця та «Грона консерваторів Східної Галичини» в цілому.

У 1903 р. консерватори розглянули дев'ять звернень від власників старовинних кам'яниць з проханням дати дозвіл на їх перебудову чи зміну внутрішнього інтер'єру. І, у більшості випадків, вони давали позитивну відповідь на прохання мешканців міста, роблячи лише свої зауваження як краще провести зміни у кам'яницях, щоб зберегти самотутній вигляд старовинної будівлі. Варто відзначити що у наступні роки «Грона консерваторів Східної Галичини» розглядало десятки подібних звернень (LNSL, DM, f. 269, d. 1, c. UK-7, p. 10; LNSL, DM, f. 269, d. 1, c. UK-5, p. 84, 176–177; Sprawozdania, 1905, pp. 13–14; Sprawozdania, 1907, pp. 7–9; Sprawozdania, 1908, pp. 9–11; Sprawozdania, 1909, pp. 12–13). В окремих випадках консерватори навіть погоджувались на повне зруйнування окремих будівель, як це було, наприклад, з кількома старовинними кам'яницями на вулиці Руській, на місці яких планувалось збудувати будинок товариства «Дністер» (Sprawozdania, 1904, pp. 5–6).

Висновки. Роль консерваторів у проведенні реставраційних робіт у Львові була дуже вагомою. Жодна реставрація не могла розпочатись без їх на те згоди. Усі відновлювальні роботи проходили чітко згідно їх рекомендацій. Не останню роль в цьому відігравав і той факт, що кошти, які органи влади виділяли на ту чи іншу реставрацію, безпосередньо передавались до рук «Грона консерваторів Східної Галичини». А воно вже розпоряджались ними згідно своїх міркувань. Також характерним для початку XX ст. є обов'язкова участь консерваторів у плануванні перебудови старовинних львівських кам'яниць.

Бібліографія

- Sprawozdania Koła c. k. konserwatorów i korespondentów Galicyi Wschodniej (1905). Teka. T. 3. Marzec – grudzień. № 30–40.
- Budżet krajowy na rok 1910, uchwalony na posiedzeniach sejmowych w dniach 21, 24, 29 i 31 stycznia 1910. Łwów.
- Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів.
- Sprawozdania Grona c. k. konserwatorów Galicyi Wschodniej (1908). Teka. T. 3. Styczeń – grudzień. № 64–75.
- Sprawozdania Grona c. k. konserwatorów Galicyi Wschodniej (1910). Teka. T. 3. Styczeń – grudzień. № 88–99.

Sprawozdania Groma c. k. konserwatorów Galicyi Wschodniej (1907). Teka. T. 3. Styczeń – grudzień. № 52–63.

Sprawozdania Groma c. k. konserwatorów Galicyi Wschodniej (1906). Teka. T. 3. Maj – grudzień. № 44–51.

Sprawozdania Groma c. k. konserwatorów Galicyi Wschodniej (1909). Teka. T. 3. Styczeń – grudzień. № 76–87.

Obmiński, T. (1932). Restawracje katedry lwowskiej dawne i dzisiejsze. *Studia Lwowskie. Biblioteka Lwowska*. T. XXXI–XXXII. Lwów. S. 292–311.

Sprawozdania Koła c. k. konserwatorów i korespondentów Galicyi Wschodniej (1904). Teka. T. 3. Luty–lipiec. № 18–22.

Мельник, Б. В. (2002). Вулицями старовинного Львова. Вид. 2-ге, зі змінами. Львів: Світ, 2002.

Sprawozdania Koła c. k. konserwatorów i korespondentów Galicyi Wschodniej (1903). Teka. T. 3. Sierpień–październik. № 11–13.

References

Sprawozdania Koła c. k. konserwatorów i korespondentów Galicyi Wschodniej (1905). Teka. T. 3. Marzec – grudzień. № 30–40 [in Polish].

Budżet krajowy na rok 1910, uchwalony na posiedzeniach sejmowych w dniach 21, 24, 29 i 31 stycznia 1910. Łwów [in Polish].

Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka, viddil rukopysiv [LNSL, DM – Lviv National Scientific Library of Ukraine named after. V. Stefanyk, Department of Manuscripts].

Sprawozdania Groma c. k. konserwatorów Galicyi Wschodniej (1908). Teka. T. 3. Styczeń – grudzień. № 64–75 [in Polish].

Sprawozdania Groma c. k. konserwatorów Galicyi Wschodniej (1910). Teka. T. 3. Styczeń – grudzień. № 88–99 [in Polish].

Sprawozdania Groma c. k. konserwatorów Galicyi Wschodniej (1907). Teka. T. 3. Styczeń – grudzień. № 52–63 [in Polish].

Sprawozdania Groma c. k. konserwatorów Galicyi Wschodniej (1906). Teka. T. 3. Maj – grudzień. № 44–51 [in Polish].

Sprawozdania Groma c. k. konserwatorów Galicyi Wschodniej (1909). Teka. T. 3. Styczeń – grudzień. № 76–87 [in Polish].

Obmiński, T. (1932). Restawracje katedry lwowskiej dawne i dzisiejsze. *Studia Lwowskie. Biblioteka Lwowska*. T. XXXI–XXXII. Lwów. Pp. 292–311 [in Polish].

Sprawozdania Koła c. k. konserwatorów i korespondentów Galicyi Wschodniej (1904). Teka. T. 3. Luty–lipiec. № 18–22 [in Polish].

Melnyk, B. V. (2002). *Vulytsiamy starovynoho Lvova* [Streets of ancient Lviv]. Vyd. 2-he, zi zminamy. Lviv: Svit. [in Ukrainian]

Sprawozdania Koła c. k. konserwatorów i korespondentów Galicyi Wschodniej (1903). Teka. T. 3. Sierpień–październik. № 11–13 [in Polish].